

УДК 37.016

Л. В. Задорожна

**СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПІДРУЧНИКА ІСТОРІЇ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВНОГО ІДЕАЛУ**

У статті розглянуто підходи до проблеми створення сучасних підручників з національної історії як засобу формування національного виховного ідеалу в Україні.

Ключові слова: національний виховний ідеал, ціннісний підхід, національно-державна історія, підручник з національної історії, поліконцептуальний підручник.

В статье рассмотрены подходы к проблеме создания современных учебников по национальной истории как средства формирования национального воспитательного идеала в Украине.

Ключевые слова: национальный воспитательный идеал, ценностный подход, национально-государственная история, учебник по национальной истории, поликонцептуальный учебник.

The approaches to the issue of creation of modern textbooks on national history as a way of forming the national educational ideal in Ukraine.

Key words: national educational ideal, value approach, national and state history textbook on national history textbook polikontseptualnyy.

«...історія має бути не вчителькою, а вихователкою...»
(Я. Грицак)

Постановка проблеми. Сучасна стратегія навчання та виховання підростаючого покоління в Україні ставить перед освітянською спільнотою завдання визначення основних засад зміни навчально-виховного процесу. Одна з основних вимог – зосередження уваги, насамперед, на особистості, розвитку її інтелектуальних і морально-духовних якостей. Учні в школі мають оволодівати основними науково-теоретичними засадами, які б в кожному школяреві розкривали, що таке цінності, зокрема національні, і яка їх роль у житті як окремої особистості, так і всього народу, держави [1, с. 1]. Отже, ціннісний підхід до дійсності має стати провідним у процесі формування молодих українців, як громадян Української держави.

Аналіз останніх публікацій щодо окресленої проблематики свідчить про те, що більшість як вітчизняних, так і зарубіжних авторів цінностями вважають ключові життєві орієнтири, спонукальні механізми людської діяльності, результати історичного розвитку суспільства (матеріальну і духовну культуру) [7, с. 58]. Вчені справедливо зазначають, що в демократичних суспільствах на найчільнішому місці перебувають національні цінності, які втілюють у собі загальнолюдський зміст. Професор О. Вишневський на основі критерію морально-етичної саморегуляції людини виділяє 5 рівнів вартостей, на які повинен орієнтуватися громадянин держави. Серед них визначаються «абсолютно вічні, універсальні, або загальнолюдські», спираючись на які людина стає людиною цивілізованою та моральною і «національні», які є значущими для одного народу і не завжди поділяються іншими народами [1, с.2]. На думку дослідниці Г. Бійчук, саме в школі поступово відбувається «процес ідентифікації особистості, в основі якого лежить процес етнізації, становлення, розвиток і закріплення етнічних рис в її особистісних структурах» [1, с. 4]. В свій час дослідники Г. Ващенко та В. Янів переконливо довели, що за основу виховання молоді повинен братися національний виховний ідеал, який, включаючи загальнолюдські цінності, фор-

мується на національних традиціях, звичаях, обрядах, відображений у фольклорі і творах письменників. Через ідеал відбувається ціннісна орієнтація особистості в світі, через нього визначаються ціннісно-мотивована спрямованість особистості і характер її діяльності. Ідеал повинен концентрувати в собі високий рівень культури, духовності та соціальної активності [1, с. 8]. Отже, розвиток особистості можна розглядати як процес постійного вибору і творення нею ідеалів, що базуються на загальнолюдських та національних цінностях.

Минуле для сучасної української спільноти є важливішим фактором формування національної ідентичності і політичної мобілізації. На думку російських дослідників І.М. Савельєвої та А.В. Полетаєва «на етапі формування національної самосвідомості «національна історія», очевидно, стає неминучим явищем і, як правило, не тільки не викликає спротиву у суспільстві, але і вважається за необхідне» [6]. Тому вивчення історії України підростаючим поколінням також можна вважати одним із засобів формування національного виховного ідеалу.

Українська держава належить до таких, які, за словами К. Галлагера, створюють «національні програми, що мають на меті викладання саме національної історії та роблять на цьому наголос» [2]. Дослідник вважає, що така позиція держави до шкільної історичної освіти є небезпечною, бо може призвести до створення «національних стереотипів, негативних образів і упереджень» [2]. Запобігти негативним тенденціям, на його думку, має вчитель, який може створювати передумови для того, щоб навчити учнів усвідомлювати, що їхня нація, стара вона чи молода, є продуктом різних подій, як минулих так і сучасних, включаючи вплив етнічних і регіональних меншин. Сьогодні в Україні увесь процес вивчення історії в школі, за словами Я. Грицака, підпорядкований певній меті – «виховання законослухняного і лояльного громадянина» [3, с. 66].

Сучасна українська наукова та вчительська спільнота одним із найважливіших стартових майданчиків для виконання виховних завдань в умовах загальноосвітніх закладів вважає

підручник національної історії [5]. Отже, метою статті є з'ясування підходів до проблеми створення сучасних підручників з національної історії як засобу формування національного виховного ідеалу.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що вже надруковані в Україні підручники, на нашу думку, створювалися на засадах так званої національно - державної історії [6], для якої важливими є такі теми, як зміна територіальних кордонів, розвиток та укріплення державної влади, зміна форми власних відносин і політичного устрою. Розвиток національної державності ілюструється в них, передусім, через описування війн та територіальних захватів (або втрат), при цьому особлива увага приділяється так званим національно-визвольним війнам, в результаті яких дана держава отримала політичну самостійність. В результаті в підручниках дуже багато уваги приділяється воєнно - політичній історії, а також царюванню могутніх правителів, різним політичним переворотам та революціям, які змінювали систему владних відносин в державі. Така ідеологізована історія впливає на відбір автором (або авторами) навчальних посібників не тільки діючих осіб, значних історичних подій і періодів, але і на їх інтерпретацію. Так, головними героями національно-державної історії стають особи, які сприяли становленню та укріпленню держави, слугували символами її могутності та досягнень або були виразниками «національного духу», а саме, державні та політичні діячі, військові начальники, діячі культури та науки, «народні герої». Основними при такому підході стають факти, що відображають важливі етапи становлення державності (боротьба за національну незалежність, революції), або прояви національної переваги. У результаті в історії націй спостерігаються пропуски історичного часу, його подовження або скорочення, а зв'язок минулого та сучасності досягається за рахунок заперечення цілих шарів історичного минулого. Такий підхід до викладу як історії українців, так і історії інших народів породжує тенденційність та заангажованість національної історії, а значить не може повною мірою слугувати формуванню національного виховного ідеалу.

Можливість урівноваження національної історії учасники II круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України вбачають у розширенні уваги до широко витлумаченої культури – ідеологій, правлячої та соціальної свідомості, історії повсякдення, соціальних та релігійних інститутів тощо, одним словом – до соціальної історії суспільства у найзагальнішому сенсі. За такого тлумачення історії її політична й мілітарна складова поставнуть як одна з багатьох функцій суспільства, а не як основна форма її буття [5, с. 14]. У центр опису, на думку дослідників, належить поставити ідею самодостатності українського народу, підкріплену прикладами його творчої креативності та різноплановості ролей у держа-

вах, до складу яких входила українська територія [5, с. 18].

Сучасні програми та підручники вітчизняної історії не можуть слугувати засобом формування національного виховного ідеалу ще й тому, що вони відображають історію етнічних українців, тоді як решта етносів, які жили і живуть в Україні, в кращому випадку лише побіжно згадуються, а в гіршому – слугують негативним тлом чи навіть представлені як вороги [5, с. 21]. Що ж стосується неукраїнської історії то тут, за словами Я. Грицака, «маємо катастрофічну ситуацію майже повної відсутності фахових дослідників» [3, с. 68]. Єдиною «зарубіжною історією», яка ще розвивається є історія Росії. Натомість, хотілося б щоб учні дізналися з підручників вітчизняної історії про те, що сучасна Україна є творінням не тільки національно свідомої інтелігенції, а й стала результатом сумісних дій багатьох поколінь українців та інших національних груп, які зробили свій внесок в «український проект». Отже, історія України має стати історією як території, де формувалася й функціонувала не тільки українська нація, а й інші етнічні спільноти. Це, на думку історика Л. Зашкільняка, не применшить значення українців як титульної нації, навпаки – продемонструватиме як різноманітність культурних впливів на її формування, так і тривкість її структуро-творчих етнічних елементів [4, с. 76]. Професор Н. Яковенко вважає, що до такою переорієнтації викладу національної історії в Україні сьогодні не готові ні вчені-історики, ні викладачі історії. Тому вона пропонує «наскрізне запровадження до підручників для всіх класів сюжету з поданням у спеціальних параграфах чи розділах інформації про історію етнічних меншин» [8, с. 126]. Позиція українських дослідників дає можливість стверджувати, що формування сучасного виховного ідеалу української молоді відбувається в умовах етнічного відродження як української нації, так і корінних народів та національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства.

Формуванню національного виховного ідеалу має сприяти не тільки зміст підручника з національної історії, а і його навчальна модель, яка забезпечувала б, передусім, формування образу представника своєї національної спільноти, національного ідеалу та ідентифікацію з ним. На реалізацію даного завдання більше налаштовані підручники поліконцептуального характеру, в яких у автора з'являється можливість надавати приклади, що демонструють багатоманітність поглядів, теорій, оцінок історичного минулого і підвести школярів до важливого висновку про різне, навіть протилежне сприйняття та інтерпретування історичних подій. Організоване таким чином навчання історії покликане виконувати важливу соціальну функцію: підготовку людини до життя в полікультурному та багатонаціональному

середовищі, де люди діють, керуючись різними системами цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, найважливішим завданням сучасної шкільної історичної освіти в Україні належить вважати формування в учнів національних та загальнолюдських цінностей, оскільки вони є базовими для формування національного виховного ідеалу. У процесі навчання мають бути створенні умови, за яких національна історія «визнає та поважає законність прав усіх своїх громадян; більш глибоко знайомить учнів з їхнім плюралістичним походженням та ідентичністю; дасть уявлення про широчінь національної спадщини, що є частиною їхньої нації чи держави» [2], а також розвиватиме почуття поваги, в основі якої буде розуміння національної ідентичності та принципів терпимості, взаєморозуміння і демократії. Завжди слід пам'ятати, що викладання історії не може бути інструментом ідеологічного маніпулювання, пропаганди або підтримки ультра націоналістських, ксенофобних, расистських або антисемітських та сповнених нетерпимості цінностей. Тому сучасні українські підручники з національної історії мають бути орієнтовані, передусім, на пропаганду демократичних цінностей та пріоритети громадянського суспільства; розгляд історичних подій у загальнонаціональному, загальноєвропейському та світовому контекстах; створення атмосфери відкритості на світ за рамками власної спільноти та направлені на «олюднення історії» завдяки оповідей з «історії повсякденності», «усної історії» та історичного краєзнавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бійчук Г. Сутність, структура та психологічні особливості формування національного характеру особистості / Г. Бійчук // Історія в школі. – 2005. - № 7 – 8. – С. 1 – 8.
2. Галлагер К. Викладання історії в контексті сприйняття демократичним цінностям і терпимості [Електронний ресурс]: Посібник для вчителів / К. Галлагер. – К., 2001. – Режим доступу: / [lsbrary.khpg.org / sndex](http://lsbrary.khpg.org/sndex).
3. Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року ? / Я. Грицак // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог / Зб. наук. ст. – К.: Генеза, 2000. - С. 63 – 75.
4. Зашкільняк Л. Історія і соціальне замовлення / Л. Зашкільняк // Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядник Н. Яковенко. – К.: Вид – во імені О. Теліги, 2008. – С. 66 – 83.
5. Пропозиції до концепції історичної освіти в Україні: Матеріали II круглого столу Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України (Київ, 18 жовтня 2008 року) / Зведення та упорядкування пропозицій: Наталя Яковенко. – К., 2009 – 28 с.
6. Савельєва М.И., Полетаев А.В Национальная история и национализм [Електронний ресурс] / И.М. Савельєва, А.В. Полетаев Режим доступу: [nsi – mrgu.narod.ru / files / savelieva.doc](http://nsi - mrgu.narod.ru / files / savelieva.doc). – Назва з екрану.
7. Удод О. Аксіологічний підхід при формуванні змісту сучасної шкільної історичної освіти / О. Удод // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог(фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К.: Генеза, 2000. - С. 55 – 62.
8. Яковенко Н. «Образ себе» - «образ іншого» у шкільних підручниках з історії / Н. Яковенко // Шкільна історія очима істориків-науковців: Матеріали робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядник Н. Яковенко. – К.: Вид – во імені О. Теліги, 2008. – С. 119 – 127.